

بررسی فقهی محدوده نفقه زوجه نسبت به هزینه‌های تحصیلی و درمانی

از دیدگاه فریقین

تاریخ دریافت 1393/4/30

تاریخ پذیرش 1393/6/9

زینب مشهودی^۱

چکیده

این پژوهش، کوشیده است محدوده فقهی - حقوقی نفقه زوجه را مشخص کند. طبق اصل 167 قانون اساسی در مواردی که قانون درباره حکم مسئله‌ای اجمال یا سکوت کرده باشد باید حکم مسئله مورد نظر از منابع فقهی و نظر فقها استخراج شود. در ماده 1107 قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران موارد نفقه زوجه به نحو تمثیلی شمرده شده است، اما درباره تعیین محدوده هزینه‌های تحصیلی و درمانی وی، صراحت یا حتی بیان ضمنی وجود ندارد. از این رو برای استخراج حکم این موارد باید به منابع و دیدگاه‌های معتبر فقهی رجوع کرد. در این راستا با بررسی نظریات فریقین در خصوص نفقه زوجه و بحث‌های پیرامون آن، این نکته را اثبات می‌کنیم که نفقه یکی از مباحث مهم فقهی - حقوقی است و افزون بر مواردی هم‌چون خوراک، پوشاک و مسکن که فریقین در آن اتفاق نظر دارند، مواردی مانند هزینه‌های تحصیلی و درمانی زوجه را نیز در بر می‌گیرد. البته در این زمینه اختلاف نظرهایی وجود دارد ولی طبق روال متعارف و معمول، نظر مشهور ارجح است. از این رو با توجه به شرایطی که ضمن پژوهش مطرح می‌گردد هزینه‌های یاد شده به‌طور مشروط جزو نفقه زوجه محسوب می‌شوند نه به‌طور مطلق، بر خلاف سایر موارد متعارف در نفقه. گفتنی است که همه نفقات زوجه اعم از مطلق و مشروط، در صورت تمکین زوجه از زوج به وی تعلق می‌گیرد در غیر این صورت وی مستحق آن نخواهد شد.

واژگان کلیدی

نفقه، تمکین، نشوز، امامیه، عامه، زوج، زوجه.

مقدمه

در فقه اسلامی، برای زوج تکالیف واجبی در قبال زوجه قرار داده شده که یکی از آن‌ها نفقه است. در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران مصادیقی از نفقه به نحو تمثیلی شمرده شده است: «نفقه عبارت است از مسکن و البسه و غذا و اثاث البیت که به طور متعارف، با وضع زن متناسب باشد و داشتن خادم، در صورت عادت داشتن زن به خادم یا احتیاج او به خادم به واسطه مرض یا نقصان عضو.» از مواردی که می‌تواند مشمول مبحث نفقه زوجه شود هزینه‌های درمانی و تحصیلی زوجه است که یک بحث مهم فقهی است و از نظر تبیین محدوده نفقه، به عنوان یکی از مهم‌ترین حقوق زوجه جایگاه ویژه‌ای در منابع فقهی - حقوقی دارد. از این رو این بحث از نظر جایگاه در زمره مباحث فقهی - حقوقی و در حوزه علوم انسانی قرار دارد. در بحث انفاق، نفقه زوجه در کنار نفقه خویشاوندان و سایر موارد انفاق مطرح می‌شود با این تفاوت که نفقه زوجه یکی از دیون ممتاز بر ذمه زوج است که بر نفقه خویشاوندان و دیگر موارد انفاق برتری دارد به این معنا که اگر زوج از پرداخت نفقه خویشاوندانش عاجز باشد به ناچار باید نفقه زوجه را بپردازد و این دین، از ذمه او ساقط نمی‌شود. در مبحث

¹ مدرس گروه فقه و مبانی حقوق دانشگاه قم، پژوهشگر گروه علمی پژوهشی مطالعات زنان پژوهشکده علوم و معارف اسلامی جامعه الزهرا(س)، دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی z.mashhoodi@chmail.ir

نفقه، میان علمای امامیه و عامه در بسیاری از اصول اتفاق نظر وجود دارد اما در مواردی نه تنها فریقین اختلاف نظرهایی با هم دارند بلکه میان مذاهب عامه نیز اختلاف نظر فراوان است. همان‌طور که بیان شد، نفقه یکی از حقوق مهم زوجه است که وی بعد از تحقق عقد نکاح و با وجود شرایطی مستحق دریافت آن است. این حق زوجه در کنار حقوق دیگر وی مانند مهریه خودنمایی می‌کند که ممکن است از نظر اهمیت، از مهریه مهم‌تر به نظر آید. ذکر این نکته نیز ضروری است که روشن شدن جایگاه علمی بحث نفقه زوجه و ویژگی‌های آن، نه تنها از نظر موضوع‌شناسی دقیق فقهی - حقوقی کاربرد دارد بلکه در زندگی همسران هم آثار مثبت و سازنده فراوانی خواهد داشت. درباره بحث نفقه زوجه تحقیقاتی چند صورت گرفته است، اما بیشتر به صورت کلی بوده و فقط به بررسی مواردی پرداخته‌اند که در قانون مدنی ذکر شده است. از این‌رو در این تحقیق تلاش شده است به بررسی جزئی‌تر مسئله، یعنی بررسی شمول هزینه‌های تحصیلی و درمانی در نفقه زوجه بپردازیم که در قانون مدنی مجمل است.

1. تبیین واژگان و اصطلاحات

مصادیق نفقه، مبحثی است که بررسی آن نیازمند تبیین و توضیح ابعاد مختلف مرتبط با موضوع است. از این‌رو برای طرح و بیان این موضوع، ناچاریم لغاتی را بشناسیم و معانی لغوی و اصطلاحی آن‌ها را تبیین کنیم.

1 - 1. معنا و مفهوم نفقه

الف) معنای لغوی

نفقه به فتح «ن» و «ف» و «قاف» اسم مصدر، از باب افعال (انفاق) و جمع آن نفاق و نفقات است. نفقه در لغت، یعنی آن‌چه که انفاق و بخشش کنند. هم‌چنین نفقه، چیزی است که صرف هزینه‌های عیال و اولاد کنند. هزینه زندگی زن و فرزندان، روزی و مایحتاج و معاش است (الحسینی الزبیدی، 1145: ص 532؛ معین، 1384: ص 4777؛ میرزایی، 1377: ص 567) که این معنا از نفقه، موضوع بحث ما در این پژوهش است.

دانشمندان علم لغت، ریشه واژه نفقه را معمولاً دو چیز می‌دانند:

الف) خروج، رفتن، هلاک شدن؛

ب) به معنای شیوع و رواج پیدا کردن؛ چنان‌که در المنجد آمده: «نفق، ینفق، نفقا، و فنی و قل؛ چیزی که کم شده، از بین رفته، ته کشیده» (لوتیس، 1423: ص 828)، معنای دوم (به معنای شیوع و رواج و چیزی که کم شده است) به نفقه مورد بحث ما در این پژوهش که به معنای خرج کردن برای زوجه است، نزدیک‌تر است.

جوهری نیز در میان موارد کاربرد کلمه نفقه، تفاوت قائل شده است و می‌نویسد: «نفقه الدابة، تنفق فوقاً ای ماتت، و نفق البیع نفاقاً» یعنی هنگامی که این واژه (نفقه) در مورد حیوان به کار می‌رود به معنای مرگ و هلاک حیوان است و چنان‌چه در مورد معامله‌ای استفاده شود به معنای شیوع و رواج آن است. (جوهری، 1405: ص 247)، در علم حقوق، نفقه به معنای نفقه دادن و خرج کردن، مورد نظر است. (امامی، 1373: ص 42)

ب) معنای اصطلاحی

از نظر عرف، آن‌چه که زوجه به آن نیاز داشته باشد، جزو نفقه به شمار می‌رود. به طور کلی، با استنباط از متون فقهی امامیه و عامه نفقه در اصطلاح شرع عبارت است از: «چیزی که زن برای معیشت به آن نیازمند است؛ مانند طعام، لباس، مسکن، و آن‌چه میان مردم متعارف باشد.» (محقق داماد، 1384: ص 295) و قانونگذار آن را در قانون مدنی بیان کرده است. (ماده 1107: بند 1)، فقهای امامیه معمولاً نفقه زوجه را به معنای عام لباس، غذا و مسکن گرفته‌اند و می‌گویند: نفقه، تأمین هزینه‌های زندگی کسی است آن‌گونه که بنا بر عادت به آن نیازمند است اعم از خوراک، پوشاک، مسکن و دیگر نیازهای زندگی. فقهای عامه نیز نفقه را چنین تعریف می‌کنند: «نفقه در اصطلاح، خارج کردن مال از دارایی کسی است که نفقه دادن بر او واجب است؛ از جمله، مواردی مانند: غذا، پوشاک و مسکن و آن‌چه که تابع آن است که بر زوج یا پدر یا مولا، واجب است.» (جزیری، 1406: ص 553)

قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران در تعریف نفقه زوجه می‌گوید: «نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل: مسکن، البسه، غذا، اثاث البیت و هزینه‌های درمانی، بهداشتی و خادم در صورت عادت زن به داشتن خادم یا احتیاج او به واسطه مرض یا نقصان اعضاء.» (ماده 1107: بند

1) اگر ظاهر قانون را ملاک عمل قرار دهیم، هزینه‌های آرایش و موارد مشابه آن چنان که گروهی از فقهای امامیه گفته‌اند، جزو نفقه زوجه نیست. (طباطبایی، 1411: ص 352)، اما قبول این نظریه، از دیدگاه برخی فقهای امامیه، خلاف مصلحت خانواده و اجتماع است و با ذوق سلیم و عرف نیز سازگار نیست. بنابراین می‌توان گفت آن‌چه در این ماده آمده حصری نیست و از کلمه احتیاج نیز که ذیل این ماده به کار رفته است، می‌توان این معنا را استنتاج کرد. (مامی و صفایی، 1380: ص 151)، صاحب جواهر بعد از انتقاد از کسانی که نفقه را به اشیای معینی منحصر دانسته و به خصوص هزینه دارو، عطر، سرمه و حمام را استثنا کرده‌اند، رجوع به عرف را برای تعیین محتوای نفقه، مرجع می‌داند به‌ویژه توضیح می‌دهد که اگر مبنای نفقه، احتیاج زن باشد استثنای لوازم آرایش، دارو و دیگر اشیای یاد شده دلیلی ندارد (نجفی، 1406: ص 257)، بنابراین در نفقه زوجه، چنان‌چه از قانون مدنی بر می‌آید، وضعیت زن و نیازهای وی به طور متعارف ملاک عمل است، نه وضعیت مرد. پس اگر زن از خانواده متمکنی باشد، شوهر به ناچار باید وسایل زندگی او را آن‌چنان‌که شأن اجتماعی و خانوادگی زوجه اقتضا می‌کند فراهم آورد. (ماده 1107: بند 2)

1-2. معنا و مفهوم تمکین

الف) معنای لغوی

تمکین از ریشه «مکن یمکن تمکینا له فی الشیء» است یعنی او را بر آن چیز مسلط و توانا ساختن، چنان‌که خداوند می‌فرماید: «إنا مکنا فی الارض»؛ ما به او قدرت و چیرگی در روی زمین دادیم» (کهف: 84) «مکن فلانا من الشیء؛ یعنی فلانی را به آن چیز توانا و چیره ساختن» (جصاص، 1426: ص 881) در فرهنگ فارسی معین، تمکین این‌گونه معنا شده است: «تمکین لغتی است عربی و مصدر متعدی به معنای: الف) دست دادن، به فرمان بودن، فرمان بردن؛ ب) قبول کردن، پذیرفتن» (معین، 1384: ص 4705)، (میرزایی، 1377: ص 567)، برخی می‌گویند: تمکین در لغت، به معنای جا دادن و پا برجا کردن و جای گرفتن است و مراد از آن، آماده بودن زوجه است برای زوج به منظور استمتاع هر وقت که بخواهد، مگر با عذر شرعی (شریف، 1376: ص 289)، که این تعریف به بحث ما نزدیک‌تر است.

ب) معنای اصطلاحی

مراد از تمکین در اصطلاح، آن است که «زن میان مرد و خودش، مانعی ایجاد نکند و حاجب و مانع را بردارد؛ اعم از آن‌که رفع مانع به زبان و سخن باشد یا عملاً و فعلاً رفع مانع کند.» (صدیق اورعی، 1380، ص 32)، در صورت تحقق تمکین، به اجماع فقها نفقه بر زوجه واجب می‌شود؛ یعنی هر گاه زن به این شکل تمکین کند، به‌گونه‌ای که مکان و زمان خاصی را اختصاص ندهد و استمتاع بر مرد حلال باشد، انفاق واجب است. اگر زن، خود را در زمان و مکانی غیر از زمان و مکان مورد نظر زوج، تسلیم او کند استمتاع حاصل نمی‌شود. در این فرض، تمکین که یکی از شروط انفاق است محقق نمی‌شود. قطعاً تحقق نیافتن تمکین که به دلیل تحقق نیافتن استمتاع است موجب نشوز می‌شود و در صورت نشوز زوجه، نفقه واجب نیست. (نجفی، 1406: ص 303)؛ (یزدی، 1384: ص 715)؛ (لنگرودی، 1381: ص 178)، حقوقدانان در معنای اصطلاحی تمکین گفته‌اند: «تمکین عبارت است از اظهار اطاعت زوجه به زوج.» (شیرازی، 1386: ص 285)؛ (لنگرودی، 1376: ص 173)

ج) اقسام تمکین

1. تمکین عام: به معنای انجام وظایف زوجیت، تبعیت از همسر، و استقرار در منزل مشترک است. (شریف، 1376: ص 254)
 2. تمکین خاص: زناشویی و انجام روابط خصوصی و تمتعی فیما بین. (کاتوزیان، 1387: ص 52)
- بدیهی است در صورت تمکین نکردن زن از شوهر، بدون مانع شرعی و قانونی، به تجویز قانون مدنی، زن، ناشزه به شمار می‌آید و زن ناشزه نیز به علت نشوز، مستحق نفقه نخواهد بود. (ماده 1108: بند 1؛ محقق حلی، 1413: ص 296)

1-3. معنا و مفهوم نشوز

الف) معنای لغوی

نشوز در لغت، مقابل تمکین و به معنای ناسازگاری، بدرفتاری، مطیع نبودن و خروج از اطاعت است. (حسینی زبیدی، 1145: ص 456)

ب) معنای اصطلاحی

نشوز، هم درباره زوج امکان پذیر است که در این صورت زوج را ناشز می‌نامند و هم درباره زوجه که در این صورت او را ناشزه می‌نامند. هر یک از همسران در قبال همسرش حقی دارد که قیام به آن واجب است اما حق زوج بیشتر است. از حقوق شوهر بر زن، این است که زن او را اطاعت کند و از خانه وی بدون اذن او بیرون نرود هر چند که بخواهد نزد اهل خودش برود حتی اگر برای عیادت پدر یا در عزای پدرش باشد. (مکارم شیرازی، 1386: ص 53)، همچنین گفته‌اند با وجود مخالفت زوج، زوجه حق صدقه و هبه و نذر در مال خودش را ندارد ولی در حج یا زکات یا نیکی به پدر و مادر، تابع امر زوج نیست. حق زن بر شوهر نیز این است که او را سیر کند و بپوشاند و اگر زن، نادانی کرد او را بیخشد و به او ترش رویی نکند همان‌طور که در اخبار وارد شده است. (اسلامی، 1386: ص 540)

نشوز در زوجه، خروج او از اطاعت شوهر است یعنی این که شوهر را تمکین نکند و آنچه که نفرت انگیز است و با تمتع و لذت بردن شوهر از او ضدیت دارد، از خود برطرف نسازد و نظافت و آرایش خود را ترک کند. ولی در آنچه اطاعت از شوهر واجب نیست، ترک آن موجب تحقق نشوز نیست. (تکنابنی، 1381: ص

42)

2. شمول مخارج درمانی زوجه در نفقه، از دیدگاه فریقین

علمای امامیه و عامه اتفاق نظر دارند که نفقه شامل تمام مواردی می‌شود که زوجه بر حسب عرف و عادت به آن‌ها محتاج است و اگر از آن‌ها استفاده نکند و زوج آن‌ها را در اختیار وی قرار ندهد، زیان می‌بیند. یکی از موارد نفقه زوجه که به بحث بیشتری نیاز دارد و آرای متفاوتی در خصوص آن میان علمای امامیه و عامه مطرح شده، هزینه‌های تحصیلی و درمانی زوجه است. در ادامه، ابتدا وضعیت نفقه زوجه در مخارج بیماری را بررسی می‌کنیم.

ماده (1107) از قانون مدنی که در تاریخ 1381/8/19 اصلاح شده، پیش از اصلاح چنین بوده: «نفقه عبارت است از مسکن و البسه و غذا و اثاث‌البیت که به طور متعارف با وضع زن متناسب باشد، و داشتن خادم، در صورت عادت داشتن زن به خادم یا احتیاج او به خادم به واسطه مرض یا نقصان عضو». ماده منسوخ، نفقه را حصری می‌دانسته و عبارت «از قبیل» را در ذکر مصادیق نفقه به کار نبرده است. همچنین هزینه‌های بهداشتی-درمانی و امثال آن را در نفقه بیان نکرده است و این امر، باعث اختلاف در محاکم می‌شود که آیا هزینه‌های بهداشتی-درمانی زوجه جزو نفقه وی به شمار می‌رود یا خیر؟

اما ماده 1107 اصلاحی قانون مدنی، مصادیق نفقه را تمثیلی قرار داده نه حصری همان‌طور که می‌گوید: «نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن، از قبیل: مسکن، البسه، غذا، اثاث‌البیت، هزینه‌های درمانی، بهداشتی، و خادم، در صورت عادت داشتن زن یا احتیاج او به واسطه مرض یا نقصان عضو».

اما این اشکال را می‌توان به این ماده اصلاحی وارد کرد که اگرچه این ماده، مصادیق نفقه را تمثیلی و هزینه‌های درمانی زوجه را هم جزو نفقه دانسته اما محدوده هزینه‌های درمانی را ذکر نکرده است. البته این مسئله از مصادیقی است که در قانون اساسی آمده است که در موارد اجمال، سکوت و فقدان نصوص قانونی، باید به متون و اسناد و قواعد فقهی مراجعه و مطابق آن‌ها حکم صادر کرد. (اصل 167: بند 2؛ امامی، 1380: ص 63)، در فقه درباره هزینه‌های درمانی زوجه، دو مبنا وجود دارد:

الف) فقه امامیه ب) فقه عامه.

الف) فقه امامیه

نظر فقهای امامیه عمدتاً در این دو نظر خلاصه می‌شود:

فتوای امام خمینی رحمته الله علیه و فتوای آیت الله خویی رحمته الله علیه است.

فتوای امام خمینی رحمته الله علیه

از نظر امام علیه السلام داروهای متعارفی که نیاز به آن‌ها زیاد و همه‌گیر است، جزو نفقهٔ زوجه است ولی دارویی که در معالجات سخت مصرف می‌شود (مثل سرطان، پیوند قلب و...) و زوجه از باب انفاق به آن نیاز دارد به‌ویژه اگر بذل مال زیادی برای آن لازم باشد جزو نفقهٔ زوجه محسوب نمی‌شود و بر ذمهٔ زوج نیست که آن‌ها را از باب انفاق بپردازد. در مورد این که آیا اجرت گرفتن خون و حجامت در زمان نیاز به آن‌ها نیز جزو نفقهٔ زوجه به شمار می‌رود یا خیر، امام خمینی علیه السلام می‌فرماید در آن تأمل است. (خمینی، 1379: ص 103)؛ (اسلامی، 1386: ص 285)

فتوای آیت‌الله خویی (ره)

آیت‌الله خویی علیه السلام هزینه‌های درمانی حتی در بیماری‌های غیر متعارف را جزو نفقه می‌داند که زوج باید بپردازد ولی مرز وجوب آن را تا جایی می‌داند که زوج به سبب پرداخت این نفقه به عسر و حرج مبتلا نشود، اما اگر پرداخت این نفقه باعث عسر و حرج زوج شود، پرداخت بر او واجب نیست. (خویی، 1386: ص

253)

برای درک بهتر و بیان استدلال‌ها در این بحث، ابتدا نظر علمای امامیه را در مورد ابعاد مختلف موضوع ذکر می‌کنیم.

هزینه‌های درمانی ضروری زوجه

الف) دوران عقد و پیش از نزدیکی

علمای امامیه گفته‌اند: نفقه از تاریخ دخول مقرر می‌شود پس هر گاه دخول محقق شد زوجه چه مطالبه نفقه کرد و چه نکرد، مستحق نفقه است و باید به او داده شود پس نفقه در زمان عقد نکاح، حقیقتی منزلزل دارد که بعد از تحقق نزدیکی، حقیقتی ثابت می‌یابد. از این‌رو، زمانی که همسران با هم عقد نکاح را منعقد کردند و نزدیکی محقق نشده باشد اگر زوجه بیمار شود اعم از بیماری معمولی و متعارف، مثل سرماخوردگی یا بیماری صعب‌العلاج، مثل سرطان و اعم از این که پیش از عقد (در منزل پدر) یا بعد از عقد (که باز هم زوجه در منزل پدری است) به آن بیماری مبتلا شده باشد، از نظر شرعی و قانونی زوج مسئولیتی در پرداخت هزینه‌های درمانی زوجه به عنوان نفقه ندارد مگر این که از نظر اخلاقی و از باب احسان این کار را بکند زیرا چنان که بیان شد علمای امامیه معتقدند اگر زوجه بعد از اجرای عقد، مدتی در خانهٔ پدرش ماند و از شوهر خود مطالبهٔ نفقه کرد (چه برای هزینه‌های درمانی و چه هزینه‌های دیگر) زوج ملزم به پرداخت آن نیست، چون شرط وجوب انفاق زوج به زوجه، دخول است. (جرعاعلی، 1386: ص 356)

ب) دوران بعد از ازدواج و تحقق نزدیکی

این هزینه‌ها خود به دو بخش تقسیم می‌شوند:

یک - بیمار بودن زوجه با منشأ پیش از ازدواج

آگاه بودن زوج از بیماری زوجه پیش از ازدواج: اگر زن پیش از ازدواج بیمار بوده و زوج نیز می‌دانسته که وی بیمار است (مثلاً مبتلا به آسم است)، چون زوج آگاه بوده و نزدیکی نیز محقق شده است، از نظر شرع و قانون باید هزینه‌های درمانی زوجه را بپردازد. البته امام خمینی علیه السلام متعارف بودن آن بیماری و هزینه‌های آن را در شمول مخارج آن در نفقهٔ زوجه شرط می‌داند. بنابراین اگر بیماری یا هزینه‌های آن متعارف نباشد زوج وظیفه‌ای در پرداخت آن مخارج تحت عنوان نفقهٔ زوجه ندارد. این فتوای امام خمینی علیه السلام آن قضیهٔ عام (ثبوت نفقه بعد از دخول) را تخصیص می‌زند. پس اگر زوج نیز آگاه باشد، به دلیل غیرمتعارف بودن آن هزینه‌ها، وظیفهٔ شرعی او نیست که از باب انفاق هزینه‌های درمان او را بپردازد بلکه از باب احسان می‌تواند این کار را بکند. (اسلامی، 1386: ص 58)

آگاهی نداشتن زوج از بیماری زوجه پیش از ازدواج: در صورتی که زوج از بیماری زوجه آگاه نبوده باشد و بعد از نزدیکی و ازدواج متوجه شود در این صورت نسبت به زوج تدلیس رخ داده است. گرچه نزدیکی صورت گرفته و نفقهٔ زوجه بر ذمهٔ زوج ثابت و مستقر شده است، تحقق تدلیس در حق زوج، مانع از این است که هزینه‌های درمانی زوجه را جزو نفقهٔ وی به شمار آوریم و زوج را ملزم به پرداخت آن کنیم بلکه از آن‌جا که نفقه متفرع بر صحت عقد نکاح است در چنین فرضی باید دید آیا زوج بعد از علم به تدلیس، صحت عقد نکاح را اجازه می‌دهد یا آن را فسخ می‌کند. اگر آن را فسخ کند، سالبه به انتفاع موضوع است و نفقه‌ای هم به عنوان هزینهٔ بیماری بر ذمهٔ زوج نیست. اما اگر صحت عقد نکاح را اجازه دهد، عقد نکاح صحیح است و زوج در قبال نفقهٔ زوجه مسئولیت

دارد، اما درباره مخارج بیماری وی مسئولیتی ندارد زیرا به آن جهل داشته است. البته ممکن است گفته شود زوج برای گرفتن هزینه درمانی زوجه، به مدّس رجوع می‌کند که اگر مدّس شخص زوجه باشد، خود زوجه باید هزینه‌های درمانی خود را بپردازد. (حسینی شیرازی، 1386: ص 65)

دو - بیمار شدن زوجه با منشأ بعد از ازدواج و نزدیکی

نقش داشتن زوج در ایجاد بیماری زوجه: در صورتی که زوج در به وجود آمدن بیماری زوجه نقش داشته باشد از آن‌جا که اولاً یکی از شروط ثبوت نفقه که نزدیکی است، محقق شده و زوجه پیش از قبل به آن بیماری مبتلا نبوده بلکه بعد از ازدواج مبتلا شده و نیز عامل اصلی ایجاد آن بیماری یا هزینه درمانی (مثل هزینه زایمان یا ایدز و...)، زوج است از این‌رو زوج از نظر شرع و قانون وظیفه دارد هزینه درمانی زوجه را به عنوان نفقه واجب وی بپردازد. البته اگر دلیل شرعی و قانونی در این زمینه نباشد به حکم عقل می‌توان به وجوب پرداخت این هزینه‌های درمانی به عنوان نفقه زوجه از سوی زوج پی برد. (درمزاری، 1387: ص 124)

نقش نداشتن زوج در ایجاد بیماری زوجه: در صورتی که بیماری زوجه بعد از ازدواج و نزدیکی محقق شده باشد ولی زوج در به وجود آمدن آن نقشی نداشته باشد، (مثلاً زوجه بعد از ازدواج مبتلا به سرماخوردگی و یا سرطان شود) طبق نظر مشهور امامیه به فتوای امام خمینی علیه السلام عمل می‌کنیم یعنی در مواردی که بیماری ساده و همه‌گیر بوده باشد به طوری که بیشتر افراد جامعه به آن مبتلا می‌شوند، هزینه آن بیماری جزو نفقه زوجه به شمار می‌رود ولی در صورتی که زوجه به بیماری سخت و صعب‌العلاجی مبتلا شود آن هزینه جزو نفقه محسوب نمی‌شود. از طرفی علمای امامیه به ثبوت نفقه بعد از دخول قائل شده‌اند که این قضیه عام است، ولی از طرفی این عام تخصیص می‌خورد زیرا امام خمینی علیه السلام می‌فرماید: دارویی که در معالجات سخت مصرف می‌شود و از باب انفاق زوجه به آن نیاز دارد، به‌ویژه اگر به بذل مال زیادی نیاز باشد، جزو نفقه نیست گرچه زوج از باب احسان می‌تواند این هزینه را بپردازد. (اسلامی، 1386: ص 96)

هزینه‌های درمانی غیر ضروری زوجه

الف) دوران عقد و پیش از نزدیکی

در ماده 1107 قانون مدنی تصریح شده: «نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف، از قبیل...»؛ پس قید متعارف که در صدر ماده آمده، دلیل مناسبی است تا در این‌جا نظر امام خمینی علیه السلام را اعمال کنیم که این قید متعارف، شامل همه موارد تمثیلی نفقه می‌شود. بنابراین وقتی قانونگذار می‌گوید «نفقه از قبیل مسکن، لباس و... است.» یعنی «مسکن متعارف، البسه متعارف، هزینه درمانی متعارف و...» پس در تمام مواردی که هزینه‌ها یا درمان‌ها متعارف بود و از این‌رو فرد را متحمل هزینه‌های فراوان می‌کند نظر امام خمینی علیه السلام ارجح است. بنابراین طبق نظر ایشان، زوج هیچ مسئولیتی در قبال چنین هزینه‌های درمانی ندارد زیرا اولاً نزدیکی که در نظر امامیه شرط ثبوت نفقه بود، محقق نشده است، ثانیاً آن درمان ضروری نیست و غیرمتعارف است و به تبع آن، هزینه‌ها نیز غیرضروری و غیرمتعارف است. برای مثال، اگر زوجه در دوران عقد و پیش از نزدیکی بخواهد جراحی زیبایی بکند در صورتی که واقعاً به آن نیاز نداشته باشد، زوج از نظر شرعی و قانونی مسئولیتی در قبال پرداخت این هزینه ندارد اما اگر از نظر اخلاقی بخواهد این خواسته زوجه را محقق کند، از باب احسان می‌تواند و مختار است که درخواست او را محقق سازد نه از باب انفاق. (لنگرودی، 1381: ص 45)

ب) دوران بعد از ازدواج و تحقق نزدیکی

در دوران بعد از ازدواج، نزدیکی و دخول که شرط ثبوت نفقه از نظر علمای امامیه است، محقق شده است. پس با وجود این، آیا می‌توان گفت زوج باید این هزینه‌های درمانی را از باب انفاق به زوجه بپردازد؟
در پاسخ باید گفت خیر، هر چند در این فرض نزدیکی محقق شده است، تحقق نزدیکی به عنوان شرط ثبوت نفقه، قضیه‌ای عام است که با فتوای امام خمینی علیه السلام مبنی بر این‌که هزینه‌های درمانی غیر متعارف مشمول نفقه زوجه نمی‌شود، تخصیص می‌خورد. پس در این‌جا چند فرض را می‌توان تصور کرد:

1. در صورتی که زوجه این درخواست را داشته باشد؛ مثلاً درخواست کند که عمل زیبایی بینی، گونه و... را انجام دهد زوج مخیر است که این هزینه را بپردازد یا خیر، البته نه از باب نفقه، بلکه از باب احسان زیرا طبق فتوای مشهور امامیه که امام خمینی رحمته الله علیه نیز آن را قبول دارد این مورد از موارد غیرمتعارف است و زوج از باب نفقه زوجه مسئولیتی در پرداخت آن ندارد.

2. اما اگر زوج این درخواست را از زوجه داشته باشد از آنجا که هدف اصلی در ازدواج، استمتاع همسران از یکدیگر است و با انجام جراحی‌های زیبایی بر قسمت‌هایی از بدن زوجه، در صورتی که برای سلامتی وی مضر نباشد، میل زوج به استمتاع از زوجه بیشتر می‌شود و اگر زوجه نیز بپذیرد در این صورت زوج باید تمام هزینه‌های درمانی مربوط به این جراحی را بپردازد زیرا نزدیکی محقق، و نفقه ثابت شده است ولی طبق آن مخصص، نمی‌توان این هزینه را به طور ذاتی جزو هزینه‌های درمانی زوجه دانست. پرداخت این هزینه‌ها به طور ذاتی از باب نفقه واجب زوجه نیست و به صورت عَرَضی جزو نفقه وی محسوب می‌شود زیرا هر چند این هزینه‌ها غیرمتعارف است ولی همسران بر آن توافق کرده‌اند و زوج متقبل پرداخت آن شده است. در این فرض، این نکته نیز به ذهن می‌رسد که اگر زوج غنی بود هزینه درمانی زوجه را می‌پردازد.

3. ولی در صورتی که زوج انجام آن عمل زیبایی و... در بدن زوجه را مطالبه کند اما فقیر باشد و در مقابل، زوجه غنی باشد آن عمل جراحی زیبایی و غیرضروری با هزینه زوجه انجام می‌شود و می‌توان گفت به صورت دین بر ذمه زوج می‌ماند یعنی جزو نفقه است، چون نزدیکی محقق شده و از طرفی گرچه هزینه غیرمتعارف و بر خلاف نظر امام خمینی رحمته الله علیه است، همسران بر آن توافق کرده‌اند و این توافق، اولی است (البته اگر غیرمشروع نباشد). پس این هزینه، نفقه به شمار می‌رود و اگر زوجه غنی باشد و آن را پرداخته باشد، به عنوان دینی در ذمه زوج باقی می‌ماند که هر وقت زوج غنی شد آن را به زوجه بپردازد. (موسوی بجنوردی، 1386: ص 75)، اما در صورتی که زوج و زوجه بر انجام آن عمل جراحی زیبایی و... توافق کنند، ولی هیچ یک غنی نباشند بلکه فقیر یا متوسط الحال باشند، با کمک یکدیگر می‌توانند آن هزینه را تأمین کنند چون شرع نفقه را محدود نکرده؛ بلکه آن را بر زوج واجب کرده و اندازه‌اش را به نظر عرف و همسران گذاشته است.

در جمع بندی نظر علمای امامیه، این پرسش مطرح می‌شود که اگر زوجه به عمل جراحی نیاز داشته باشد، آیا زوج ملزم به تأمین مخارج بیماری و عمل جراحی وی است؟ پاسخ این پرسش، ما را به این بحث می‌کشاند که آیا مخارج درمانی جزو نفقه زوجه است یا خیر. در مراجعه به نصوص، به این آیه قرآن می‌رسیم که می‌فرماید: ﴿...رِزْقَهُنَّ وَ كَسْوَتَهُنَّ...﴾ (بقره: 233)؛ در احادیث نیز آمده که برطرف کردن گرسنگی زوجه و پوشاندن عورت او بر عهده زوج است (نجفی، 1406: ص 302) ولی در کتاب و سنت، ذکری از دارو و پزشک و درمان نیست. فقها نیز معمولاً نفقه را به خوراک، پوشاک، مسکن محدود کرده‌اند و به درمان تصریح نشده است حتی این نظر هم وجود دارد که زوجه استحقاق دارو برای درمان مرض و دستمزد حجامت و حمام را جز در هوای سرد از زوج ندارد. در این میان، فتوای امام خمینی رحمته الله علیه قابل قبول است که اگر زوجه به سبب بیماری‌های متداول به درمان نیاز داشته باشد بر زوج واجب است که هزینه آن را بپردازد و اگر بیماری نادر و صعب‌العلاجی است که درمان آن به هزینه فراوان نیاز دارد، جزو نفقه وی به شمار نمی‌رود و زوج ملزم به تأمین آن نیست.

ج) شرط کردن در ضمن عقد نکاح

هر یک از همسران می‌توانند ضمن عقد نکاح، شروطی را قرار دهند، البته شرطی که خلاف شرع و نیز خلاف مقتضای ذات آن عقد نباشد. شرط انجام دادن عمل جراحی غیرضروری، اعم از جراحی زیبایی و... را چه زوجه در ضمن عقد نکاح شرط کند و چه زوج، در هر دو صورت زوج باید هزینه آن را بپردازد زیرا اگر زوجه آن را شرط کرده باشد زوج آن را پذیرفته و ملزم به پرداخت آن هزینه به عنوان نفقه زوجه است. حال اگر خودش هم آن عمل جراحی غیرضروری یا زیبایی را در زوجه، در ضمن عقد نکاح شرط کند (البته در صورتی که برای زوجه ضرری نداشته باشد) باز هم خود زوج باید هزینه آن را به عنوان نفقه زوجه بپردازد. فرق این دو مورد در این است که اگر زوجه آن شرط را ضمن نکاح بیان کند اثرش فقط اجبار زوج به پرداخت هزینه آن جراحی یا درمان غیرضروری یا زیبایی است اما اگر زوج آن را ضمن عقد نکاح شرط کند، افزون بر این که خودش باید هزینه آن را بپردازد باید زوجه نیز تغییر آن قسمت از بدنش را که زوج خواستار تغییر آن است، بپذیرد.

ب) فقه عامه

در مورد این که آیا هزینه‌های درمان زوجه، مشمول نفقه وی می‌شود یا خیر، علمای عامه هم دیدگاه‌های مختلفی دارند که به بیان آنها می‌پردازیم:

1. مذهب حنفی: علمای این مذهب قائلند که تهیه دارو و میوه زوجه بر زوج واجب نیست. برخی اعتراض کرده‌اند که دارو از امور ضروری زندگی انسان است و میوه نیز برای کسی که از ثروتمندان است و به آن عادت دارد، ضروری است. حنفی چنین پاسخ داده است: در صورت اختلاف میان همسران در این مورد تهیه دارو و میوه زوجه بر زوج واجب نیست و این قاضی است که در فرض اخیر حکم می‌کند. حنفی می‌گوید آنچه در حالت تنازع میان همسران بر زوج واجب است، نیازهایی است که اغلب زندگی زوجه به آنها بستگی دارد. اما در صورتی که اختلافی میان همسران نباشد زوج میان خودش و خدا مکلف است که بهترین رفتار را با زوجه داشته باشد. گفته شده این حکم، در جایی است که هر دو (همسران) غنی یا هر دو فقیر باشند.

اما اگر زوجه غنی و زوج فقیر باشد، مثل آن است که هر دو غنی باشند یا زوجه غنی باشد به طوری که زوجه می‌تواند خودش را به هزینه خودش معالجه کند. همچنین گفته شده است هنگامی که هر دو فقیر باشند به ظاهر آنها توجه می‌شود اگر معقول نباشد که زوج فقیر را به پرداخت هزینه درمان زوجه ملزم کنیم و زوج فقیر به تهیه غذای ضروری زندگی هم قادر نباشد مگر با سختی فراوان، او به پرداخت هزینه درمان زوجه ملزم نیست. اما اگر زوجه فقیر و زوج غنی باشد، قواعد اسلام اقتضای این را دارد که زوج ملزم به پرداخت هزینه درمان زوجه باشد. پس در فرض قبلی که زوج فقیر بود می‌تواند این هزینه‌ها را از دیگری قرض کند. ذکر این نکته نیز ضروری است که هزینه‌های درمانی زوجه، در صورت نیاز و بیماری زوجه، بر زوج غنی واجب است و در این صورت، اگر زوج او را معالجه نکند و در رنجش رها سازد حنفی می‌گوید این سؤال مطرح می‌شود که آیا کسی غیر از زوج که او هم از اغنیاست می‌تواند هزینه درمان زوجه را بپردازد؟ آیا هزینه زوجه بیمار را باید زوجش بپردازد یا کسی دیگر هم می‌تواند آن را پرداخت کند؟ گفته شده این قول پذیرفته است اما علمای حنفی اجماع دارند که این حکم رد می‌شود زیرا حق زوجه بر زوج از نظر زوجیت، این است که بر زوج واجب است هزینه آن چه را که زندگی عادی زوجه به آن بستگی دارد، بپردازد و منظور از زندگی عادی زندگی سالم است نه زندگی همراه با بیماری پس در نهایت، مذهب حنفی می‌گوید در هر حال هزینه درمان زوجه بر عهده زوج نیست، چون معیار، زندگی سالم است نه در حال بیماری. (ابو داوود، 1425: ص 108)

ولی برخی از مذاهب می‌گویند نفقه زوجه بر زوج واجب نیست، مگر در مواردی مثل استمتاع. زنی که مریض باشد امکان استمتاع بردن برای زوج از او وجود ندارد پس اصلاً نفقه‌ای ندارد، چه رسد به هزینه‌های درمان وی. ولی مذهب حنفی قائل است که نفقه زوجه در مواردی که در خانه زوج به سر می‌برد و نوعی حبس است، بر زوج واجب است هر چند زوجه مناسب برای استمتاع نباشد. همان‌طور که در شروط وجوب نفقه بیان شد اگر زوجه تمکین کند یعنی در خانه زوج بماند و...، نفقه برای او واجب است. حنفی در ادامه می‌گوید: پرداخت هزینه دخانیات و قهوه و چای و مواردی مثل آن برای زوجه، بر زوج واجب نیست هر چند زوجه در صورت نبودن آنها ضرر کند و اگر میان همسران در اجرت قابله اختلاف شود، یک دیدگاه این است که سخن زوجه مقدم است. دیدگاه دیگر این است که سخن زوج مقدم است. دیدگاه سومی هم وجود دارد که معتقد است به قدر مشترک سخن زوج و زوجه حکم می‌کنیم و بعضی هم می‌گویند: ظاهر این است که سخن زوجه مقدم است. (جزیری، 1406: ص 362)

2. مذهب مالکی

علمای این مذهب معتقدند که در وجوب پرداخت هزینه درمانی زوجه، از سوی زوج دو قول دارد:

1. آن چه در متون است، مبنی بر این است که پرداخت این هزینه‌ها بر زوج واجب نیست و می‌گویند شاید تفصیلی که در مذهب حنفی داده شده، صحیح باشد.
2. برخی دیگر به وجوب پرداخت این هزینه‌ها، بر زوج معتقدند و مؤید این امر، این فرض است که زوج قادر به تهیه دارو و هزینه‌های آن است. اما برخی از علمای مالکی می‌گویند بر زوج واجب است که به زوجه قیمت نفقه‌ای را که واجب است بدهد و هزینه‌های درمانی او را بپردازد و آن نفقه واجبی که زوج باید به زوجه بدهد، نفقه زن سالم است نه زن بیمار (کاسانی حنفی، 1418: ص 53)، ولی آنها قائلند که اگر در پرداخت هزینه‌های پزشک یا قابله‌ای که فرزند را به دنیا می‌آورد اختلاف باشد، ظاهر این است که پرداخت این هزینه بر زوج واجب است هر چند زوجه مطلقه باشد. (ترمذی، 1425: ص 320)

3) مذهب حنبلی

علمای این مذهب معتقدند که هزینه درمان و اجرت پزشک برای زوجه بر ذمه زوج، واجب نیست. اما در صورتی که زوج از زوجه درخواست کرد با زینت باشد یا از وجود چیزی در زوجه اکراه داشت و از زوجه تغییر دادن آن را خواست، مثل جراحی زیبایی (البته در صورتی که برای زوجه مضر نباشد) بر زوج واجب است که هزینه آن درمان زوجه را بپردازد. پس، از قول حنبله نتیجه می‌گیریم که به طور کلی، زوج ملزم به پرداخت هزینه درمانی زوجه نیست مگر در موردی که آن درمان به پیشنهاد زوج و برای زیبایی زوجه و برای رفع اکراه زوج از زوجه صورت گیرد. (جصاص، 1426: ص 300)

4. مذهب شافعی

علمای این مذهب نیز مثل دیگر مذاهب اهل سنت، در این زمینه مطلق‌گویی کرده و به طور کلی گفته‌اند: هزینه درمان و اجرت پزشک معالج زوجه؛ هم‌چنین هزینه حجامت و گرفتن خون و... برای زوجه، بر زوج واجب نیست.

در پایان نظر علمای عامه، به بیان چند نکته می‌پردازیم:

- مذهب حنبلی و حنفی، مثل مذهب امامیه معتقدند هرگاه زوجه در خانه زوج بیمار شد نفقه دارد ولی اگر پیش از زفاف بیمار شد و نتوانست به خانه زوج برود نفقه ندارد، در حالی که به عقیده مذهب حنفی، در این صورت نیز به زن نفقه داده می‌شود یعنی در قبال ماندن زن در خانه شوهر. (قشیری نیشابوری، 1419: ص 43)

- در پاسخ به این سؤال که اگر زوجه بعد از اجرای عقد، مدتی در خانه پدرش بماند و از شوهر خود مطالبه نفقه کند آیا نفقه بر او ثابت است یا نه؟ حنفیه گفته‌اند: اگر زوجه به خاطر درخواست نکردن زوج به خانه شوهر نرود یا به دلیل طلب مهریه از زوج، از انتقال به خانه شوهر خودداری کند در هر صورت حق نفقه دارد. اما مالکیه و شافعیه گفته‌اند: اگر دخول صورت گرفته یا زوجه خود را به زوج عرضه کرده باشد، حق نفقه دارد. حنبله نیز گفته‌اند: اگر زوجه، خود را به زوج عرضه نکرده، هر چند سال‌ها در خانه وی بماند، نفقه برای زوجه واجب نیست.

در نهایت، امامیه معتقدند که نفقه از تاریخ دخول مقرر می‌شود. حتی اگر در خانه پدر زوجه، دخول صورت گرفته باشد، از آن روز نفقه برای زوجه ثابت است و در صورت مطالبه، زوج باید به او بپردازد.

بنابراین، پس از بررسی نظر دو فرقه (امامیه و عامه) به این نتیجه می‌رسیم که علمای مذهب امامیه بسیار دقیق‌تر و با جزئیات تخصصی‌تر، به این پرسش پاسخ داده‌اند که آیا هزینه درمان زوجه، جزو نفقه وی محسوب می‌شود یا نه. علمای امامیه در این موضوع تقریباً اتفاق نظر دارند (و در موارد بسیار کمی قول مخالف وجود دارد) اما میان علمای عامه چنین اتفاق نظری دیده نمی‌شود و فرقی مختلف آن، هر کدام در خصوص مسئله بیانی دارند آنها به صراحت یا آن هزینه‌ها را جزو نفقه زوجه نمی‌دانند یا می‌دانند، اما به شکلی که مذهب امامیه تفصیل داده و معیار متعارف بودن و سایر موارد را ذکر کرده، بیان نکرده‌اند. (مغنیه، 1377: ص 268)

3. شمول مخارج تحصیلی زوجه در نفقه

پیش از ورود به این بحث، ذکر این نکته ضروری است که هیچ‌کدام از مذاهب خمسسه (امامی، مالکی، حنفی، حنبلی، شافعی) در مورد شامل شدن یا نشدن هزینه تحصیلی زوجه در نفقه وی، به صراحت مطلبی یا فتوایی را بیان نکرده‌اند. از این رو این بحث را از نظر قانون مدنی ایران و با استناد به اصول استنباط پی می‌گیریم.

مهم‌ترین ماده قانون مدنی که محدوده نفقه زوجه را کاملاً مشخص کرده، ماده 1107 است که بیان می‌دارد: «نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن، از قبیل: مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی و بهداشتی و خادم، در صورت عادت یا احتیاج به واسطه نقصان یا مرض.» همانطور که ملاحظه شد، در این ماده نیز به صراحت به مخارج تحصیلی زوجه اشاره نشده است، برخلاف هزینه‌های درمانی زوجه که این ماده، به صراحت آن را جزو نفقه دانسته است. اما از دو عبارت در این ماده برای رسیدن به مطلوب می‌توان استفاده کرد عبارت «همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زوجه»؛ عبارت «از قبیل».

گرچه در این ماده به صراحت، هزینه تحصیلی زوجه بیان نشده است اما از عبارت «همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن»، متوجه می‌شویم که این نیازهای متعارف شامل هزینه تحصیلی زوجه نیز می‌شود البته با در نظر گرفتن لفظ «متعارف». بنابراین، در صورتی که زوجه در سطحی مشغول به تحصیل است یا بخواهد وارد سطوح تحصیلی شود که هزینه آن بسیار بالا و نامتعارف باشد، چه پیش از عقد نکاح باشد و چه بعد از آن، زوج مسئولیتی در پرداخت آن هزینه‌ها ندارد. لفظ «از قبیل» هم که در این ماده بیان شده، نشان دیگری بر غیرحصری بودن مصادیق و موارد نفقه زوجه در این ماده است. بنابراین، هزینه تحصیل زوجه را هم با استناد به این عبارت می‌توان جزو نفقه وی به شمار آورد. البته همان‌طور که گفته شد، در حد متعارف. (یزدی، 1384: ص 48)

الف) هزینه‌های تحصیلی زوجه در دوران عقد

در این‌جا این سؤال کلی مطرح است که آیا زوجه، مستحق دریافت نفقه در مدت عقد و قبل از ازدواج و نزدیکی هست یا خیر؟ در پاسخ باید گفت: در این فاصله، نفقه‌ای به زوجه تعلق نمی‌گیرد مگر اینکه برای شروع زندگی اعلام آمادگی کرده باشد، ولی زوج از بردن او خودداری کند. در این صورت زن، مستحق دریافت نفقه است. در این فرض، زوجه باید بتواند ادعای خود را ثابت کند یعنی یا با مراجعه به نزدیک‌ترین مجتمع قضایی محل سکونت خود، در اظهارنامه اعلام آمادگی کند، یا این‌که چند نفر را شاهد بگیرد و شهادتنامه تنظیم کند. هم‌چنین به زنی که بعد از عقد، شروع زندگی زناشویی و رفتن به خانه شوهر را به پرداخت مهریه منوط کند، نفقه تعلق می‌گیرد و مرد مکلف است نفقه او را بپردازد. (صدیق‌اورعی، 1380: ص 96)

1. در صورتی که نزدیکی محقق نشده باشد

همان‌طور که در مباحث گذشته (هزینه درمانی زوجه) بیان شد، از دیدگاه علمای امامیه، نفقه زوجه بعد از نزدیکی ثابت می‌شود و زوج مکلف به پرداخت آن است این قضیه عام است و از طرفی، قید متعارف بودن که هم در ماده 1107 از قانون مدنی و هم در فتوای امام خمینی علیه السلام مطرح بوده، مخصص است. بنابراین، در صورتی که نزدیکی محقق شده باشد، زوج مکلف است نفقه زوجه را در مخارج و نیازهای متعارف وی بپردازد. (محقق داماد، 1384: ص 97)

حال در فرضی که فقط نکاح میان زن و مرد منعقد شده باشد، طبق این دیدگاه چون دخول محقق نشده، قضیه عام منتفی است. از این رو نفقه برای زوجه ثابت نشده و دیگر درباره متعارف یا غیرمتعارف بودن هزینه‌ها که مخصص است، بحثی نمی‌شود چون وقتی عام قضیه منتفی شده است، سالبه به انتفاع موضوع است و دیگر نوبت به مخصص نمی‌رسد.

2. در صورتی که نزدیکی محقق شده باشد

همان‌طور که در قسمت قبل توضیح داده شد طبق دیدگاه علمای امامیه، وقوع نزدیکی موجب ثبوت نفقه زوجه می‌شود و از نظر زمانی فرقی نمی‌کند که دخول در زمانی باشد که هنوز ازدواج رسمی صورت نگرفته و زوجه در منزل پدرش باشد یا این‌که ازدواج محقق شده و زوجه در منزل زوج باشد. در هر دو صورت، با توجه به مخصص (متعارف بودن نیازهای زوجه) زوج مکلف به پرداخت هزینه‌های زوجه، از جمله هزینه تحصیلی وی است. (انصاری، 1415: ص 256)

ب) هزینه‌های تحصیلی زوجه در دوران بعد از ازدواج و تحقق نزدیکی

در این صورت، مسئله مشمول قضیه ثبوت نفقه زوجه بعد از دخول می‌شود اما افزون بر این‌که متعارف بودن هزینه تحصیلی زوجه مخصص است، چندین حالت در این فرض وجود دارد.

1. اشتغال زوجه به تحصیل، پیش از ازدواج

در صورتی که زوجه پیش از ازدواج مشغول به تحصیل بوده و تحصیل او نیز هزینه‌هایی داشته و زوج هم با اطلاع از این موضوع، از او تقاضای ازدواج کرده است چون نزدیکی محقق شده، زوج ملزم به پرداخت آن هزینه‌ها است. البته باید مخصص (متعارف بودن) را نیز در نظر گرفت. از این‌رو اگر زوجه پیش از ازدواج مشغول به تحصیل بوده و زوج هم با آگاهی از این موضوع با او ازدواج کرده، ولی هزینه‌های تحصیلی زوجه غیرمتعارف و بسیار بالا باشد، در صورتی که زوج هنگام عقد، پرداخت این هزینه‌ها را نپذیرفته باشد ملزم به پرداخت همه آن مخارج از باب نفقه زوجه نیست هر چند می‌تواند از باب احسان و در صورت

تمایل، به زوجه بپردازد یا هزینه متعارف را به عنوان نفقه زوجه پرداخت کند و مقدار مازاد بر مقدار متعارف را یا بپردازد یا از باب احسان به زوجه بپردازد، نه به عنوان وظیفه شرعی و قانونی. (شریف، 1376: ص 53؛ حبیبی‌تبار، 1387: ص 8)

این بحث برای موردی است که زوجه پیش از ازدواج مشغول تحصیل بوده و زوج با آگاهی از آن، به عقد ازدواج با وی موافقت کرده است.

2. اشتغال نداشتن زوجه به تحصیل، پیش از ازدواج

در این صورت چند فرض متصور است:

یک - زوجه بعد از عقد نکاح و پیش از ازدواج رسمی و پیش از تحقق نزدیکی، بخواهد مشغول تحصیل شود:

در این فرض، بحث دو جنبه می‌یابد یکی اذن زوج به عنوان سرپرست زوجه برای اشتغال وی به تحصیل و دیگری هزینه تحصیلی زوجه. در مورد اذن، بی‌شک باید زوج رضایت داشته باشد و در صورتی که به دلیل موجه و قانع‌کننده‌ای با ادامه تحصیل زوجه مخالفت کند، زوجه باید مطیع و تابع نظر زوج باشد وگرنه ناشزه است و مستحق هیچ‌گونه نفقه‌ای نیست ولی در صورتی که زوج بدون دلیل موجهی مخالفت کند و اشتغال زوجه به تحصیل کاملاً در چهارچوب قانون و شرع باشد، زوجه می‌تواند با نظر زوج مخالفت کند و در صورتی که میان آن‌ها اختلاف ایجاد شود دعوا را به مراجع قضایی صالح رسیدگی ببرد. اما اگر تحصیل زوجه هزینه‌دار باشد، آیا هزینه تحصیلی‌اش در دوران عقد جزو نفقه وی محسوب می‌شود یا خیر؟ بیان شد که هزینه تحصیل زوجه در این دوران (عقد و پیش از نزدیکی) از باب نفقه بر عهده زوج نیست ولی او می‌تواند از باب احسان آن را به زوجه بپردازد و کاملاً مخیر است.

دو - زوجه بعد از ازدواج رسمی و تحقق نزدیکی، بخواهد مشغول تحصیل شود:

در این‌جا نیز دو وجه وجود دارد: یکی اذن زوج است که مانند فرض قبلی است و دیگری این‌که آیا هزینه تحصیلی زوجه، جزو نفقه وی محسوب می‌شود و زوج مکلف است که از باب نفقه زوجه آن را بپردازد؟ در پاسخ باید گفت طبق قضیه عام، بعد از تحقق نزدیکی نفقه زوجه ثابت می‌شود. از این‌رو او مستحق دریافت نفقه است ولی مخصصی نیز وجود دارد که متعارف بودن نیازها و مخارج زوجه است. بنابراین، اگرچه دخول صورت گرفته و زن مستحق دریافت نفقه است در این فرض به طور مطلق نمی‌شود گفت زوج ملزم به پرداخت هزینه تحصیلی زوجه است یعنی اگر هزینه تحصیلی زوجه در آن مقطع، بسیار بالا و غیرمتعارف باشد، زوج ملزم به پرداخت کل آن به عنوان هزینه نفقه زوجه نیست بلکه در این مورد چون خود زوج (بعد از ازدواج) اجازه داده که زوجه به تحصیل بپردازد (نه در دوران عقد) از نظر عقلی و اخلاقی نمی‌تواند از پرداخت هزینه‌های تحصیلی او سر باز زند بلکه می‌تواند مقدار متعارف آن هزینه‌ها را از باب نفقه زوجه بپردازد ولی مقدار مازاد بر متعارف را از باب احسان پرداخت کند نه از باب انفاق.

ج) شرط کردن زوجه به پرداخت هزینه تحصیلی وی ضمن عقد نکاح

به طور کلی دو طرف هر عقد یا یکی از آن‌ها، می‌توانند در ضمن عقد، هر شرطی که مخالف شرع یا خلاف مقتضای ذاتی آن عقد نباشد قرار دهند. در این فرض که عقد نکاح است، از آن‌جا که عقد نکاح جزو عقود لازم است، هر شرطی که در ضمن آن قرار گیرد، لازم می‌شود و واجب است که دو طرف به آن پای بند باشند. برای مثال اگر زوجه ضمن عقد نکاح شرط کند که زوج هزینه تحصیلی وی را در هر مقطعی بپردازد هرچند این هزینه‌ها بالا شد، در صورتی که زوج این شرط را بپذیرد ملزم به انجام آن است و در صورتی که هزینه تحصیلی زوجه هم غیرمتعارف باشد زوج از باب شرط ضمن عقد، باید آن را بپردازد. این هزینه، نفقه ذاتی و اولیه زوجه نیست بلکه نفقه‌ای مشروط است (در ضمن عقد نکاح) زیرا ملاک در نفقه اولیه زوجه، متعارف بودن است. (موسوی‌زاده، 1385: ص 45)

همانطور که بیان شد، علمای عامه نیز صراحتی در بیان این مسئله ندارند، ولی تنها در مورد این‌که آیا نفقه زوجه در دوران عقد و پیش از نزدیکی به عهده زوج است یا خیر، بیاناتی داشته‌اند.

الف) حنفیه معتقدند که اگر زوجه به سبب درخواست نکردن زوج، به خانه شوهر نرود یا در صورت درخواست زوج، به دلیل طلب مهر، از انتقال به خانه شوهر خودداری کند، در هر دو صورت حق نفقه دارد.

ب) مالکی و شافعی هم معتقدند اگر دخول صورت گیرد یا زوجه خود را به زوج عرضه کرده باشد، حق نفقه دارد.

ج) حنا بله معتقدند اگر زوجه خود را به زوج عرضه نکرد هر چند سال که طول بکشد، نفقه‌ای بر ذمه زوج نیست. بنابراین، در بحث شامل شدن یا نشدن هزینه تحصیلی زوجه در نفقه، علمای امامیه این مطالب را صریح‌تر و دقیق‌تر دسته‌بندی کرده‌اند به گونه‌ای که دوران عقد و محقق نشدن نزدیکی را از دوران ازدواج تفکیک و فرض‌های اشتغال زوجه به تحصیل را نیز به قبل و بعد از ازدواج تقسیم کرده‌اند. هر کدام از این موارد، حکم جداگانه‌ای دارند که به تفصیل بیان شد، در حالی که علمای عامه حکم را به طور کلی بیان کرده و به طور عمده به شرایط مستحق شدن یا نشدن زوجه از نفقه پرداخته‌اند.

نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه در طول تحقیق به تفصیل بیان شد، دانستیم که نفقه حقی افسارگسیخته و مطلق برای زوجه نیست که هر زمانی با امتناع زوج از پرداخت آن مواجه شد، بتواند علیه زوج اقدام کند بلکه حقی است محدود به چارچوبی که البته مستحق بودن زوجه به آن نیز، مقید به انجام اموری از سوی وی است که در اصطلاح تمکین نام دارد. در نهایت، ما به این امور مهم پی بردیم:

1. قلمرو نفقه واجب زوجه بر ذمه زوج، بر اساس عرف هر زمان تعیین می‌شود و موارد منصوص در روایات (خوراک، پوشاک و مسکن) از باب بیان مصداق بوده و موضوعیت ندارند.

2. هزینه‌های مربوط به درمان‌های ضروری و غیرضروری و هزینه‌های تحصیلی زوجه در صورتی که متعارف باشند، از نظر شرعی و قانونی (البته با وجود شرایطی که در متن ذکر شد) در قلمرو نفقه زوجه به شمار می‌آیند.

3. انفاق نکردن زوج، در صورت ناتوانی یا خودداری وی، ضمانت اجرای مدنی و کیفری دارد.

ذکر این نکته ضروری است که در برخی موارد، اختلافات علمای امامیه و عامه در خصوص محدوده نفقه زوجه، اختلاف در ظواهر و نحوه شمارش ادله بوده و مواردی که اختلاف میان فریقین ناشی از اختلاف دیدگاه است کمتر از مواردی است که میان آن‌ها اختلاف ظاهری و در موارد جزئی وجود دارد. در نهایت، از جمله راهکارهایی که بعد از تدوین این پژوهش برای مؤثر واقع شدن آن می‌توان پیشنهاد داد، این است که چون آموزش همسران، به‌ویژه زوج‌های جوان در بدو ازدواج در زمینه رعایت حقوق و تکالیف متقابل به یکدیگر بسیار ضعیف و کم‌رنگ است، بنابراین در رأس قرار دادن آموزه‌های حقوقی به همسران که برگرفته از این پژوهش و پژوهش‌هایی مانند آن باشد، می‌تواند در پیشبرد آگاهی افراد جامعه به حقوق و تکالیفشان، بسیار مؤثر باشد.

فهرست منابع کتابها

قرآن کریم / ترجمه فولاوند

1. ابی داوود، *سنن ابی داوود*، بیروت - لبنان: انتشارات دارالفکر، 1425ق.
2. اسلامی، علی، *ترجمه تحریر الوسيله*، انتشارات اسلامی، 1386.
3. امامی، اسداله و صفایی، حسین، *حقوق خانواده (نکاح و انحلال آن (فسخ و طلاق))*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1380.
4. امامی، سید حسن، *حقوق خانواده*، تهران: انتشارات اسلامی، 1373.
5. انصاری، شیخ مرتضی، *کتاب النکاح*، قم: مؤسسه باقری، 1415ق.
6. ترمذی، ابو عیسی، *سنن ترمذی*، بیروت: انتشارات دارالفکر، 1425ق.
7. تنکابنی، مرتضی، *ترجمه نهج الفصاحه*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، 1381.
8. جزیری، عبدالرحمن، *فقه علی المذاهب الاربعه*، بیروت - لبنان: دارالاحیاء التراث العربی، 1406ق، 1986م.
9. جصاص، ابی بکر احمد بن علی الرازی، *احکام القرآن*، بیروت - لبنان: دارالکتاب علمی، 1426ق.
10. جوهری، ابوبکر، *السقیفه و فدک*، گردآوری محمدهادی امینی، بیروت - لبنان: دارالاحیاء التراث العربی، 1405ق.
11. حر عاملی، شیخ محمدحسن، *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشرعیة*، تهران: مکتب الاسلامیه، 1386.
12. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بی جا، مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت □، 1145_1205ق.
13. حسینی شیرازی، سید محمد، *الفقه الکتاب النکاح*، قم: انتشارات سیدالشهداء، 1386.
14. خمینی، روح الله، *تحریر الوسيله*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران، 1379.
15. خویی، سید ابوالقاسم، *مبانی تکملة المنهاج*، بی جا، مؤسسه احیاء آثار امام خوئی، 1386.
16. ذهنی تهرانی، سید محمد جواد، *المباحث الفقهيہ*، تهران: بی نا، 1386.
17. زمانی درمزاری (فرهنگ)، محمدرضا، *حقوق خانواده به زبان ساده (راهنمای حقوقی، علمی و کاربردی نحوه طرح دعاوی حقوقی کیفری مربوط به ازدواج و طلاق)*، تهران: نشر نگاه بین، 1387.
18. شریف، علی، *نفقه و تمکین در حقوق خانواده*، تهران: نشر بشارت، 1376.
19. صدیق اورعی، غلامرضا، *ریاست شوهر از دیدگاه قانون مدنی و جامعه*، تهران: نشر سفیر صبح، 1380.
20. طباطبایی، سیدمحمد تقی، *مبانی منهاج الصالحین*، قم: انتشارات مکتبه المفید، 1411ق.
21. طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه، سید محمد باقر همدانی، قم: نشر دفتر تبلیغات اسلامی، 1363.
22. طباطبایی یزدی، محمد کاظم، *عروة الوثقی*، تهران: 1386.
23. فرشتیان، حسن، *نفقه زوجه در حقوق ایران و مطالعه تطبیقی*، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، 1371.
24. قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، *صحیح مسلم*، بیروت: دارالفکر، 1419ق.
25. کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی خانواده (نکاح و طلاق و روابط زن و شوهر)*، تهران: انتشارات بهمن برنا، 1387.
26. کاسانی حنفی، ابوبکر ابن مسعود، *بدائع الصنائع فی ترکیب الشرایع*، قم: دارالعمیه، 1418ق.
27. کریمی، حسین، *ترجمه و تدوین موازین قضایی از دیدگاه امام خمینی (ره)*، تهران: چاپ تهران، 1365.
28. لنگرودی، جعفر، *ترمینولوژی حقوق*، تهران: انتشارات گنج دانش، 1381.
29. محقق حلی، نجم الدین جعفر بن حسن، *مختصرالنافع*، چاپ اول، قم: مؤسسه بعثت، 1413ق.
30. محقق داماد، سید مصطفی، *بررسی حقوقی خانواده (نکاح و انحلال آن)*، مرکز نشر علوم اسلامی، 1384.
31. محمدی نژاد، علیرضا و بنایی، ابوالفضل، *رساله مصور*، انتشارات مؤسسه فرهنگی اطلس، 1389.
32. مصطفی، ابراهیم، *المعجم الوسیط*، تهران: مؤسسه نشر صادق، 1426ق.
33. معین، محمد، *المنجد فی اللغة*، تهران: انتشارات امیرکبیر، 1384.

34. معین، محمد، *فرهنگ فارسی معین*، تهران: انتشارات امیرکبیر، 1384.
35. مغنیه، محمد جواد، *فقه تطبیقی*، ترجمه: کاظم پورجوادی، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، 1377.
36. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1386.
37. موسوی بجنوردی، سید محمد، *اندیشه‌های حقوقی (حقوق خانواده)*، به تلاش ابوالفضل محمدزاده، تهران: انتشارات مجد، 1386.
38. موسوی‌زاده، سید جواد، *تاریخ تحلیلی اسلام*، قم: انتشارات چهارده معصوم، 1385.
39. میرزایی، نجفعلی، *فرهنگ اصطلاحات معاصر (عربی - فارسی)*، تهران: چاپ مهر، 1377.
40. نجفی، شیخ محمد حسن، *جواهر الکلام*، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، 1406 ق.
41. یزدی، ابوالقاسم بن احمد، *ترجمه فارسی شرایع الاسلام*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1384.

منابع قانونی

- قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- قانون آیین دادرسی مدنی جمهوری اسلامی ایران.
- قانون حمایت خانواده.
- حییی تبار، جواد، بررسی انحلال نکاح به لحاظ ترک انفاق از دیدگاه مذاهب خمس، *مجله تخصصی فقه و اصول مدرسه عالی فقه و اصول*، شماره 45، زمستان 1387، صفحه 8.